

Juryrapport sKBL Ithaka-prijs 2024

Tien jaar sKBL-Ithaka-prijs is ook tien jaar bewondering en verwondering over wat er aan gebouwd, bebouwd en bebost erfgoed in ons land is overgebleven, maar net zo goed bewondering en verwondering over de inzet van zoveel onderzoekers en schrijvers, meestal vrijwilligers, en niet te vergeten fotografen en uitgevers om dat ook voor huidige en latere generaties vast te leggen in boeken, die stevig gebonden, op mooi papier en in royaal formaat zelf ook weer monumenten voor monumenten zijn. Net als vorige jaren bestond de jury dit jaar uit Juliette Jonker- Duijnste, Yme Kuiper, Marcel van Ool, René Dessing en Paul Schnabel.

‘Landadel in Overijssel’ – Rien de Vries

Overijssel is bij uitstek een provincie van kastelen, buitenplaatsen en landgoederen, vaak nog in bezit van en zorgvuldig onderhouden door de eigenaren, hun familie en meestal ook nog veel vrijwilligers. Rien de Vries heeft in ‘Landadel in Overijssel’ een kleine twintig landgoederen bezocht om van de eigenaren en bewoners te horen op welke manier ze hun bezit ook voor de toekomst willen behouden. Dat is nooit een gemakkelijke opgave. Wonen in een veel te groot huis - meestal zonder personeel, maar altijd met de status van rijksmonument - is kostbaar en zelden comfortabel. Zeker in de winter zijn vaak maar enkele kamers bewoonbaar en een beetje warm te houden. Het onderhoud van park, bossen en landerijen staat steeds meer in het teken van duurzaamheid en natuurbescherming. Geld wordt vooral verdiend met de pacht van boerderijen, de verhuur van woningen en bedrijfsruimten en het bieden van mogelijkheden voor feestelijke, sportieve en recreatieve activiteiten. In de interviews, vermengd met de beschrijvingen van huis en land en de geschiedenis van de bewoners, weet Rien de Vries een levendig beeld te geven van de wijze waarop de huidige en vaak nog jonge generatie bewoners en bezitters vormgeven aan hun verantwoordelijkheid voor hun, en naar zij heel goed beseffen ook ons, erfgoed. De vele foto's laten zien hoe glanzend er alles bij staat, de verhalen vertellen hoeveel inspanning, geld en zorg daarvoor nodig is.

‘Huis Sinderen 2’ – Sebastiaan Roes

Van de 21^e eeuw terug naar de 14^e en 15^e eeuw. Een grote stap, maar in de wereld van kastelen, buitenplaatsen en landgoederen vaak een heel vanzelfsprekende. Hun oorsprong ligt meestal eeuwen terug. Sebastiaan Roes, hoogleraar en zowel dr, drs als mr, heeft zijn grote kennis van verschillende wetenschapsgebieden - rechten, notariaat en geschiedenis - ingezet om de middeleeuwse oorkonden van het niet meer bestaande Huis Sinderen bij Varsseveld toegankelijk te maken. De opzet is heel bijzonder en die zijn we als jury van de Ithakaprijs nog niet eerder tegengekomen. We zien eerst een scan van de oorkonde zelf, dan een tekstkritische transcriptie van de oorspronkelijke tekst, gevolgd door een geredigeerde transcriptie, die prof Roes ‘gebruiksvriendelijk’ noemt, maar die toch nog heel wat moed en werk van de lezer vraagt. Gelukkig krijgen de oorkonden – zo’n 25 in totaal – een kader waarin niet alleen de geschiedenis van de bewoners en de bezittingen wordt weergegeven, maar ook wordt uitgelegd hoe de rechterlijke organisatie in het Varsseveldse er uit heeft gezien. ‘Huis Sinderen 2’ - in 2018 verscheen al een geschiedenis van het

verdwenen landgoed en een archeologisch getint deel 3 is in voorbereiding - is een indrukwekkend voorbeeld van paleografie als begin van historisch onderzoek en daarmee als basis voor een verhaal dat ons helpt het verleden beter te begrijpen.

‘Ter Coulster’ – Jaap de Graaf

Alweer meer dan 230 jaar geleden werd bij Heiloo kasteel Ter Coulster gesloopt. Witte hekpalen met monumentale schildleeuwen herinneren bij de entree van het ten dele nog bestaande landgoed, aan het huis en de familie Van der Feen de Lille, de laatste eigenaren en nog bewoners van de boerderij Betsy’s Hof. Dat was lang ook de boerderij van de grootvader van Jaap de Graaf, die met grote zorgvuldigheid en veel liefde - ook voor de natuur op het landgoed - een geschiedenis van 600 jaar in kaart heeft gebracht. Er zijn inmiddels heel wat monografieën van één kasteel, landgoed of buitenplaats verschenen, bijna altijd het werk van een of meer vrijwilligers die diep moeten graven in oude archieven, brieven en verzamelingen kaarten, prenten en foto’s. Een bijzondere beloning zijn dan onverwachte vondsten en echte verrassingen, zoals in dit geval een uitvoerige en zowel persoonlijke als geestige brief van Erasmus aan Abel van Colster. In 1533 schrijft Erasmus vanuit Freiburg *‘Het is terecht dat Holland jou een positie aan de top heeft gegeven van waaruit je beter kunt toezien op de staat, die op dit moment, naar ik hoor, gebrek heeft aan verstandige en waakzame houders. Wie heeft ooit gelezen, gehoord of gezien dat er een tijd bestond die woeliger en kwalijker was dan de onze?’*.

‘Een verloren Arcadië’ – Robert Ligthelm

Er is meer verdwenen, soms zelfs heel veel. ‘Een verloren Arcadië’ is de ondertitel van een groots opgezet onderzoek naar ‘Buitenplaatsen bij de Rotte’. Auteur Robert Ligthelm - die in 2021 de Ithakaprijs kreeg voor zijn omvattende overzicht van de Kralingse buitenplaatsen (de derde druk!), een ‘vergeten Arcadië’ - is inmiddels al bezig met de voorbereiding voor een nieuw overzicht, nu van de buitenplaatsen aan de Schie. Een ‘verdwenen’ Arcadië weten we al bijna zeker, want er is vooral door de stormachtige groei van Rotterdam vrijwel niets bewaard van wat vroeger voor de welgestelde burgers een genoeglijk leven net buiten de stad mogelijk maakte. Van de meer dan 20 buitenplaatsen aan de Rotte is er precies één bewaard gebleven, het reusachtige huis ‘Buitenlust’ dat overigens pas in 1884 gebouwd werd. ‘Buitenplaatsen bij de Rotte’ is een prachtig vormgegeven en fraai geïllustreerd boek geworden, echt een pendant van het boek over de Kralingse buitenplaatsen, dat vooral door de grote aandacht voor de geschiedenis van de leidende families van Rotterdam ook een heel gedetailleerd beeld geeft van hun onderlinge verwevenheid en de verbondenheid met de stad.

‘Oorlog in Arcadië 1940-1945’ - door Elyze Storms-Smeets en Nick van den Berg

Hoeveel er ook nog niet zo lang geleden verdwenen had kunnen zijn, maar gelukkig meestal bewaard is gebleven, is te lezen en vooral ook te zien in ‘Oorlog in Arcadië 1940-1945’, samengesteld door Elyze Storms-Smeets en Nick van den Berg, met bijdragen van nog 17 andere auteurs (waaronder een lid van de Ithaka-jury). Nog voor de Tweede Wereldoorlog Nederland bereikte, werden al zo’n 90 kastelen en landgoederen gevorderd in het kader van de mobilisatie en de verdediging van het land. De bezetter gebruikte de gebouwen en

gebieden als plaatsen om meer dan 100.000 manschappen onder te brengen en de leiding luxe onderkomens te bieden, maar ook om fabrieken, landingsbanen, anti-tankgrachten en bunkers te bouwen. Veel werd leeggeroofd, uitgewoond of gesloopt en de opmars van de geallieerden leidde tot verwoesting van veel erfgoed.

‘Oorlog in Arcadië’ is in de reeks van boeken over kastelen, buitenplaatsen en landgoederen, die de jury van de Ithakaprijs al tien jaar heeft mogen beoordelen, uniek omdat het nu juist niet laat zien hoe mooi het allemaal was of weer is. Integendeel, ieder hoofdstuk en elke foto laat zien hoe zwaar de tol is geweest die de oorlog van het erfgoed eiste en hoe groot ook het leed van veel bewoners, in het bijzonder natuurlijk als zij ook joods waren. Veel landgoederen boden gelegenheid voor onderduik en verzet; zo kon Slot Zuylen dankzij de dappere barones van Tuyl van Serooskerken tot het laatst een veilig toevluchtsoord voor joodse kinderen zijn. Maar in een andere van de vele gevalsbeschrijvingen in het boek zien we de graaf De Marchant et d’Ansembourg, de heer van het grote kasteel Amstenrade, met Hitler-snor optreden als fractievoorzitter van de NSB in de Tweede Kamer en later als willige collaborateur met de bezetter. Hij kreeg na de oorlog uiteindelijk niet de doodstraf, mede omdat hij door de Raad van Cassatie werd gezien als ‘iemand van middelmatig formaat’. Oorlog in Arcadië’ laat in woord en beeld overtuigend en indringend zien dat de tijd van Arcadië als een idyllische wereld ver verwijderd van oorlog, geweld en ellende, na de jaren dertig definitief voorbij was. Dat is een verhaal dat ook verteld en getoond moet worden, om niet te vergeten wat er toen gebeurd is en om steeds te beseffen dat ook wat in eeuwen geschiedenis geworteld is, nooit veilig en zeker is.

Een kleine oogst dit jaar, maar van vijf elk op zich bijzondere boeken. Toch had de jury het dit jaar niet moeilijk om tot de keuze van de winnaar van de Ithaka-prijs 2024 te komen. De prijs gaat naar het boek dat voor Nederland als geheel een nog te weinig bekend en belangrijk hoofdstuk in de geschiedenis van kastelen, buitenplaatsen en landgoederen invult. Misschien niet toevallig in het jaar van herdenking dat 2024 ook is, omdat het 12 september 80 jaar geleden was, dat de geallieerden bij Maastricht Nederland binnentrokken.

De sKBL-Ithakaprijs 2024 is voor ‘Oorlog in Arcadië’.